

Sedamdeset godina produkcije pedagoškog znanja na stranicama časopisa „Nastava i vaspitanje“

Aleksandra Ilić Rajković¹

Odeljenje za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija

Nataša Nikolić

Odeljenje za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija

Apstrakt *U godini jubileja, 70 godina časopisa Nastava i vaspitanje, ovaj članak posvećen je analizi njegovog doprinosa u stvaranju i širenju pedagoškog znanja u Srbiji. Razmatrane su karakteristike produkcije pedagoškog znanja na stranicama časopisa, davanjem odgovora na sledeća istraživačka pitanja: ko stvara znanja, kada, kako i zašto se određena znanja pojavljuju, i kako se ona vremenom preobražavaju. Uzorak za analizu čine sadržaji osam godišta časopisa, štampana u razmacima od po deset godina od njegovog osnivanja do danas. Osnovni zaključak je da časopis Nastava i vaspitanje predstavlja značajan izvor produkcije i cirkulacije različitih oblika pedagoških znanja (teorijskih, naučno-istraživačkih i znanja namenjenih neposrednoj praksi) u brojnim pedagoškim disciplinama. U produkciji znanja učestvuju pre svega članovi akademske zajednice ali i neposredni praktičari. Kao takav, časopis od njegovog osnivanja do danas zauzima značajno mesto u naučnoj i stručnoj pedagoškoj javnosti.*

Ključne reči: *pedagoška znanja, oblici znanja, produkcija znanja, časopis Nastava i vaspitanje.*

1 avilic@f.bg.ac.rs

Uvod

Časopis *Nastava i vaspitanje* pokrenulo je 1952. godine Pedagoško društvo NR Srbije. Od tada do danas objavljeno je 386 brojeva sa oko 4500 bibliografskih jedinica, koje je uređivalo 16 urednika i urednica. Časopis je pokrenut s namerom da doprinese u prvom redu razradi problematike „obaveznog osmogodišnjeg školovanja“ (Uredništvo, 1952: 1) kako bi se uključio u opšte promene koje su zahvatile domaći i međunarodni prostor posle Drugog svetskog rata kako na društveno-ekonomskom planu tako i na nivou pedagoških koncepcija i ideja. Danas on objavljuje istraživačke radove koji se odnose na različite nivoe obrazovanja, nastavu i učenje. Imajući u vidu trajanje ovog časopisa kao i njegovo mesto i ulogu u opštem pedagoškom kontekstu Srbije u drugoj polovini 20. i početkom 21. veka već je konstatovano da je s obzirom na tiraž, broj pretplatnika i druge kvantitativne i kvalitativne pokazatelje predstavljao značajan činilac stvaranja, razvijanja i akumuliranja pedagoških znanja u Srbiji (Ilić Rajković, 2019). U ovom radu istražuju se karakteristike produkcije pedagoških znanja na stranicama časopisa u prethodnih 70 godina.

Nastava i vaspitanje kao istorijski izvor

Pedagoška periodika kao vodič za teoriju i praksu vaspitanja i obrazovanja predstavlja „ogledalo vremena“ i „zlatni rudnik“ za pedagošku historiografiju (Depaepe & Simon, 2009). Depaepe i Simon konstatuju „da su časopisi u svojim brojnim člancima problematizovali bolne tačke i osetljivosti“ životnog konteksta u kojem su nastajali (Depaepe & Simon, 2009). Takođe, ukazuju i na to da se zahvaljujući serijskom karakteru časopisa može pratiti i kako je određena filozofija, ideologija i/ili srodna vizija obrazovanja koja je data na nivou teorije i „retorike“ konkretno prevođena u svakodnevnu vaspitno-obrazovnu praksu, kao i sa kojim se izazovima na tom putu suočavala (Depaepe & Simon, 2009).

Još jedna specifičnost časopisa je periodičnost, koja proizlazi iz serijskog karaktera časopisa i odnosi se na produkciju i cirkulaciju znanja. Ona se ogleda u odstupanju od koncepta „fiksno korpusa znanja i tvrdnji o potpunosti koje su knjige karakterisale kao primarni medij proizvodnje i prezentacije naučnih znanja“ (Stöckel, prema: Švooger, 2021: 139). Iako se navedeno odnosi na najstarije naučne časopise, može se primeniti i u razumevanju časopisa *Nastava i vaspitanje* kao istorijskog izvora. Časopis je, prema rečima njegovog prvog urednika, pokrenut upravo kako bi popunio prazninu u „široj i dubljoj razradi“ problematike obaveznog osmogodišnjeg obrazovanja, pozivajući sve prosvetne radnike i institucije da uzmu učešća u pisanju i razmeni pedagoških znanja za koja su stranice časopisa bile otvorene (Uredništvo, 1952).

Upravo u vreme kada je ovaj časopis pokrenut nova, socijalistička pedagogija koja je trebalo da podrži politički i društveni poredak u posleratnoj Jugoslaviji nalazila se na prelomu između raskida sa sovjetskom pedagoškom koncepcijom i početaka traganja za novom pedagoškom paradigmom – autentičnom jugoslovenskom socijalističkom pedagogijom (Potkonjak, 1994: 25) i zato vaspitno-obrazovnoj praksi koja je trebalo da bude izgrađena na novim osnovama nije mogla ponuditi dovoljno razrađen pojamovni okvir.

Nastava i vaspitanje i drugi pedagoški časopisi su popunjavali tu „prazninu“, i danas, kao istorijski izvori mogu doprineti u odgovoru na pitanja o načinima proizvodnje pedagoških znanja i oblicima znanja kojima je ono popunjavano, odnosno njihova misija ispunjavana. *Nastava i vaspitanje* od pokretanja do danas predstavlja platformu za razmenu pedagoških znanja u javnom prostoru u smislu u kojem ovu pojavu tumači Sarasin koji smatra da „znanje cirkuliše između ljudi, grupa i institucija“ i da se ono kroz taj proces transformiše i da ga treba smatrati istorijskim fenomenom (Sarasin, prema: Östling et al., 2018).

Pedagoškim znanjem u ovom radu smatramo svako znanje kojim se doprinosi boljem poznavanju i razumevanju složenog fenomena i procesa vaspitanja, kao predmeta pedagogije (Antonijević, 2019: 15). Pedagogija, kao i druge nauke i naučne oblasti, raspolaže fondom znanja koja se prema svojoj prirodi i osnovnim karakteristikama mogu razlikovati. Stoga, fond znanja u pedagogiji sastoji se iz naučnih znanja, ali i onih koja nisu naučna: profesionalnih, znanja veština i drugih znanja. Sva dosad akumulirana znanja, bez obzira na njihovu prirodu, doprinela su čvršćem utemeljenju sistema znanja u oblasti pedagogije.

U ovom radu, primenom kvalitativne i kvantitativne analize istražujemo produkciju pedagoških znanja na stranicama časopisa *Nastava i vaspitanje* od pokretanja do danas. Jedinicu analize predstavlja članak/prilog koji analiziramo imajući u vidu: autorstvo radova, geografsko poreklo produkovanog znanja, namenu tog znanja i pedagošku disciplinu u koju se znanje može uvrstiti. Analizom sadržaja odabranog uzorka godišta časopisa nastoji se da se istraže pitanja: ko stvara ova znanja, kada, kako i zašto se određena znanja pojavljuju, i kako se ona vremenom preobražavaju.

Uzorak u ovom istraživanju čini osam godišta časopisa štampana u razmacima od po deset godina: 1952, 1962, 1972, 1982, 1992, 2002. i 2012. godine, s izuzetkom 2021. godine koja je obuhvaćena analizom umesto tekuće 2022. U ovim godištim objavljeno je ukupno 397 bibliografskih jedinica – članaka/priloga u tematskim rubrikama časopisa, tj. u rubrikama u kojima su objavljeni autorski istraživački i drugi radovi. To su sadržaji na koje je usmerena naše proučavanje. Analizom nisu obuhvaćeni ostali sadržaji kao što su prikazi knjiga, vesti i drugi kraći priloz.

Akteri u stvaranju pedagoškog znanja: urednici i autori

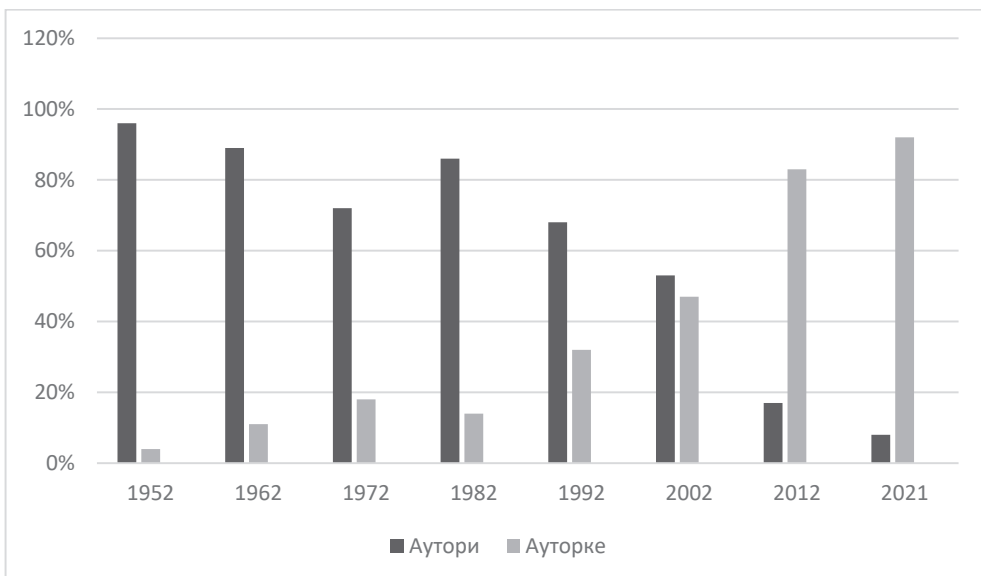
U ovom delu rada biće razmatrana pitanja: ko su bili urednici, koliko je autora/autorki učestvovalo u produkciji znanja na stranicama časopisa, prema akademskom zvanju, prema afilijaciji i prema geografskom poreklu.

Izdavačka delatnost je za Pedagoško društvo Srbije, naročito u posleratnom periodu bila jedna od najrazgranatijih i najznačajnijih aktivnosti (Ilić Rajković, 2019). *Nastava i vaspitanje* je kao publikacija Društva bez prekida prisutna u pedagoškoj javnosti Srbije od 1952. Suizdavač časopisa je od 2016. godine Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu kao jedinica Odeljenja za pedagogiju i andragogiju. Časopis od tada izlazi u štampanom i elektronskom formatu. Saradnja između Društva i Odeljenja za pedagogiju i andragogiju traje od osnivanja časopisa – nastavnici i saradnici Katedre za

pedagogiju, kasnije Grupe za pedagogiju potom i Odeljenja, učestvovali su u uređivanju časopisa kao članovi redakcija i kao članovi uredništva. Rad na pripremi radova za publikovanje u prvim godinama postojanja časopisa nije se svodio samo na uređivanje tekstova, već je časopis posmatran i kao prostor za ohrabrivanje i obrazovanje naučnog podmlatka da šalje radove za objavljivanje (Ilić Rajković, 2019: 303). Prvi urednik časopisa bio je Rade Vuković, dok najduži urednički staž pripada dr Vladeti Tešiću koji je ovu funkciju obavljao od 1965. do 1979. godine.

Grafikon 1

Akteri u produkciji pedagoškog znanja

Koje su to ustanove u okviru kojih nastaje pedagoško znanje predstavljeno u časopisu? Kako se autori predstavljaju u potpisu rada? Hronološki posmatrano, precizne podatke o tome moguće je pratiti tek od 2012. godine, zato što u prethodnim godištim posmatranog uzorka ovi podaci nisu redovno objavljivani te odgovore na postavljena pitanja treba prihvatiti s rezervom. Ipak, oni mogu dati opštu sliku u vezi s navedenom temom. Pogledom u 1952. godinu zapaža se da je među autorima, koji su naveli afilijaciju, bilo: učitelja i nastavnika (20%), prosvetnih i školskih inspektora (12%) i jedan direktor, dok 64% dolazi iz redova profesora i asistenata. Autori iz akademskih ustanova u posmatranom uzorku priloga kontinuirano su zastupljeni od početka, njihovo učešće je u porastu, i 2012. godine 91% autora u afilijaciji navodi fakultet ili institut. U ostalim analiziranim godištim pojavljuju se povremeno i radovi autora iz Radio-Televizije Beograd, službi za zapošljavanje, Ministarstva prosvete, Zavoda za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja; Zavoda za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja; osnovnih škola; gradskih uprava.

Prema raspoloživim podacima može se reći da su u produkciji pedagoškog znanja na stranicama *Nastave i vaspitanja* najzastupljeniji autori u najvišim akademskim zvanjima (doktori i magistri nauka), kao i da je njihovo učešće bivalo vremenom sve zastupljenije na račun autora koji dolaze iz pedagoške prakse. Ova pojava se može tumačiti u vezi sa promenama u uredničkoj politici časopisa, koja se vremenom sve više orijentiše ka teorijskim i naučno-istraživačkim priložima, što će se detaljnije i videti iz teksta koji sledi.

Naučne ustanove iz kojih je većina autora slala svoje radove nalaze se u većim gradskim centrima. Prema raspoloživim podacima o mestima iz kojih su radovi poslani može se utvrditi da je oko 50% radova nastajalo u Beogradu, dok su od ostalih mesta redovno zastupljeni Niš, Kragujevac, Novi Sad i ostali gradovi u kojima su se nalazile pedagoške akademije, odnosno visoke škole i fakulteti. Radovi su nastajali u Srbiji sa pokrajinama, uz povremeno učešće autora iz drugih jugoslovenskih prostora i uglavnom je reč o gradskim sredinama.

Pored radova domaćih autora objavljen je određen broj prevoda i radova na drugim jezicima. U 2012. godini objavljena su dva rada koje potpisuju autori iz Rusije i Slovenije, a objavljeni su na ruskom, odnosno engleskom jeziku, pored još jednog rada na engleskom jeziku, a autor je iz Srbije. U ranijim godištim časopisa objavljavani su prevodi radova i tekstova sa ruskog, nemačkog i engleskog jezika. Na primer, 1962. i 1972. godine objavljeno je ukupno pet prevoda, od toga tri istraživačka rada i dva informativna priloga.

Srazmera između broja autora i autorki predstavljena je na Grafikonu 1. Broj autora je značajno veći sve do početka 21. veka. Zanimljivo je sagledati ovu pojavu u odnosu na pojavu feminizacije pedagoških zanimanja. Pokretanje časopisa pada upravo u vreme kada pomenuta pojava uzima maha, dakle polovinom 20. veka (Miljković, 2011). Vlahović i Vujisić-Živković u radu iz 2005. godine zapažaju da se procentualno učešće žena u nastavi smanjuje sa povećanjem stupnja školskog sistema, što se očigledno odražavalo i na stranicama časopisa više decenija (Vlahović i Vujisić-Živković, 2005: 51). Na primer, u tematskom dvobroju časopisa iz 1982. godine u kojem su objavljeni referati i koreferati sa Prvog kongresa pedagoga SR Srbije samo 16% od ukupnog broja autora su žene. Ipak, trend feminizacije početkom 21. veka zahvata i područje koje posmatramo u ovom radu. Kada je o uredništvu reč, Slobodanka Gašić Pavišić kao prva žena urednik preuzela je tu dužnost 1994. godine i od tada do danas na toj poziciji se nalazi/lo šest urednica koje po afilijacijama pripadaju akademskim institucijama.

Pedagoška znanja prema nameni: teorijska, znanja namenjena neposrednoj praksi i naučno-istraživačka

U pogledu vrste pedagoških znanja u literaturi se navode brojni kriterijumi na osnovu kojih se ona mogu razvrstati. Neki od njih su nivo opštosti znanja, nivo primene znanja, nivo apstraktnosti znanja, način dolaska do znanja, nivo pouzdanosti i proverljivosti znanja, i drugi (Antonijević, 2019). Prema pripadnosti određenim pedagoškim oblastima, znanja se mogu klasifikovati u odnosu na pedagoške discipline – opšta pedagogija, istorija pedagogije, školska pedagogija, predškolska pedagogija, didaktika i druge. Imajući u vidu da se

ne mogu sva pedagoška znanja jedinstvenim kriterijumom klasifikovati u „čiste“ kategorije, kao i da je ovo istraživanje prema svom karakteru istorijsko, naša analiza je usmerena na uočavanje dominantnih oblika pedagoških znanja u pojedinačnim priložima. Pri analizi sadržaja priloga rukovodili smo se pitanjem: šta je namena znanja prezentovanog u određenom tekstu i publikovanog u časopisu, tj. koja je njegova primarna svrha. Tako zapažamo tri kategorije priloga prema dominantnom obliku znanja: prilozi koji sadrže dominantno teorijska znanja, prilozi koji sadrže dominantno znanja usmerena neposredno na pedagošku praksu i prilozi koji sadrže naučno-istraživačka znanja.

Prvu kategoriju priloga, dakle, čine oni koji sadrže znanja produkovana zarad objašnjenja nekog pojma ili pojave, sistematizacije postojećih saznanja u određenoj oblasti, kritičke analize, informisanja, itd. To su znanja do kojih autori dolaze u većoj ili manjoj meri primenom teorijske analize, a nastajala su uglavnom analizom, apstrakcijom, generalizacijom i uopštavanjem postojećih znanja.

Drugu kategoriju priloga čine oni koji su nastali u svrhu neposredne primene u praksi, kao i oni koji potiču iz neposredne prakse a produkovani su u svrhu daljeg širenja u praksi. Takva znanja odnose se na primenu određenih postupaka u konkretnim vaspitno-obrazovnim domenima, kao i iskustvena znanja koja nastaju na osnovu izloženosti nekom događaju ili upražnjavanjem neke aktivnosti (Antonijević, 2019).

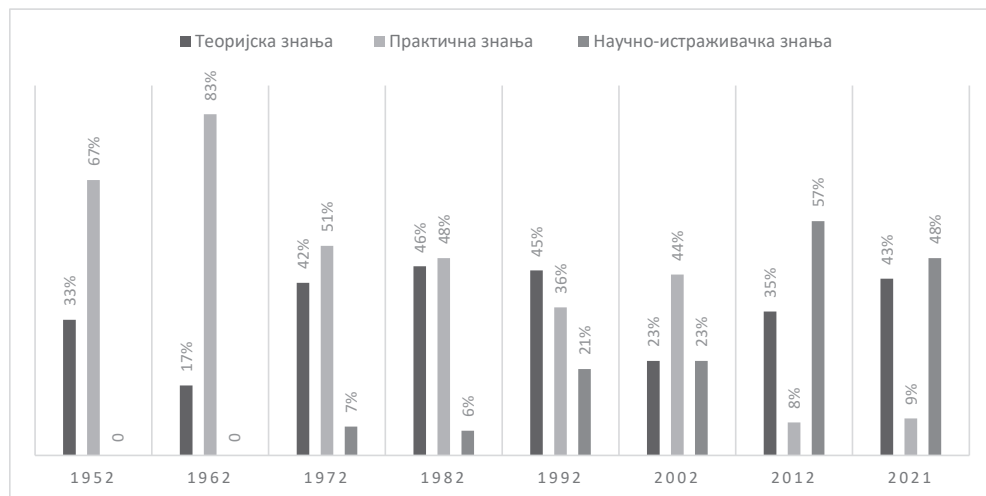
Treću kategoriju predstavljaju prilozi u kojima su sadržana znanja produkovana u svrhu proučavanja, razumevanja, objašnjenja nekog šireg pedagoškog pitanja. Do ovakvih saznanja dolazi se primenom pouzdane metodologije naučnog istraživanja, koja uključuje neophodno postojanje prethodno određenog i teorijski razrađenog problema istraživanja, jasno i precizno definisanih ciljeva i zadataka, hipoteza, metoda i postupaka naučnog istraživanja (Antonijević, 2019: 12).

Na Grafikonu 2 prikazana je procentualna srazmera između navedenih kategorija u okviru posmatranog uzorka.

Može se reći da su znanja koja smo označili kao teorijska kontinuirano zastupljena tokom posmatranog perioda. Takođe se zapaža i da dugo dominiraju znanja koja su neposredno u vezi sa praksom, dok se naučno-istraživačka znanja, u posmatranom uzorku, javljaju početkom sedamdesetih godina. Od tada je ova kategorija sve zastupljenija i u posmatranom uzorku je dominantna do 2012. godine. Navedene kategorije znanja u posmatranim priložima nisu iznutra homogene i mogu se dalje raščlanjivati prema različitim kriterijumima. Za dalje razumevanje problema produkcije znanja razmotrićemo mogućnosti utvrđivanja potkategorija i definisanja kriterijuma za njihovo razlikovanje.

Grafikon 2

Zastupljenost priloga prema dominantnom obliku znanja

Teorijska znanja

U korpusu priloga koji sadrže znanja označena kao teorijska možemo razlikovati nekoliko potkategorija.

U određenom broju priloga autori se bave pedagoškom konkretizacijom i razradom političkih dokumenata i rezolucija, ili kritički analiziraju tada aktuelna dokumenta kojima se uređuju pojedine sfere obrazovanja. Radovi koji se odnose na navedena pitanja zastupljeni su pedesetih i šezdesetih godina 20. veka. Na primer, 1952. godine razmatra se *Sadržina i dijalektičko jedinstvo vaspitanja, obrazovanja i nastava u marksističkom pedagoškom okviru*. Iste godine diskutovano je i pitanje: *Kako neki sovjetski pedagozi primenjuju na vaspitanje stavove iz Staljinovog rada „Marksizam i pitanja lingvistike“*. U 1962. godini aktuelne su teme u vezi sa Sedmim kongresom KPJ – razmatra se opšti školski zakon u odnosu na ove zaključke. Predmet razrade i analize u vezi sa prethodnim je i pojam učeničkog samoupravljanja. Pored toga, otvara se pitanje principa povezivanja škole i komune koji treba da budu zasnovani na „praksi socijalističkog razvitka“.

Izdvojenu potkategoriju predstavljaju radovi u kojima se sagledava opšte stanje u određenom pedagoškom pitanju, a s ciljem da se sistematizuju saznanja u datoj oblasti. Ta znanja uglavnom čine pregledi koncepcija i različitih stanovišta o proučavanom problemu, kako u domaćem tako i u međunarodnom kontekstu. Ova potkategorija teorijskih znanja značajnije je zastupljena u 1972. godini, i odnosi se uglavnom na teorijska razmatranja didaktičkih problema (rešavanje problema kao oblik stvaralačkog rada, bilingvizam) i opštijih problema školovanja (osipanje učenika i ponavljanje razreda). Prilozi koji sadrže znanja iz ove potkategorije značajnije su zastupljeni ponovo od 2002. godine, a i dalje su aktuelni, a teme uglavnom odražavaju pitanja koja proizlaze iz pedagoške prakse ukazujući na potrebu

da se naučno-teorijski razmotre. Takve teme su u novije doba, na primer, vršnjačko nasilje, uloga i smisao dečjih pitanja u nastavi, inkluzija, komercijalizacija visokog obrazovanja i slična. Autori ovih radova, kako u starijim, tako i u novijim godištim koriste opsežnu literaturu na različitim jezicima (engleskom, nemačkom, poljskom, ruskom, slovenačkom i drugim). Time ovi radovi predstavljaju i izvore za dalje proučavanje navedenih tema.

Na prethodnu potkategoriju mogu se nadovezati tematski brojevi časopisa u kojima je više autora okupljeno oko razmatranja jedne teme. Na primer, 1972. godine objavljeno je 14 saopštenja sa simpozijuma o problemima individualizovane nastave. Dvobroj u 1982. godini (br. 3–4) u celini je posvećen Prvom kongresu pedagoga Srbije na temu *Pedagozi u samoupravnom socijalističkom preobražaju vaspitanja i obrazovanja* koji je održan u Čačku 1981. godine. Tim povodom objavljeno je: 29 saopštenja, 5 izveštaja radnih grupa i rezolucija. U referatima su date analize i pogledi na niz tada aktuelnih i opštih pitanja, kao što su: Društvene revolucije i vaspitanje (N. Potkonjak), Vaspitanje za revoluciju danas (D. Franković), Školski pedagog u socijalističkoj samoupravnoj školi (Đ. Smiljanić), Evaluacija permanentnog usavršavanja (D. Kosanović). Godine 1992. godine objavljena su saopštenja sa simpozijuma *Religija i nastava*, što je tada nova i aktuelna tema koja je otvorena promenama u društvenom i političkom okruženju. Takođe, u 2012. godini može se zapaziti niz radova skoncentrisanih oko dve teme – pedagoška pitanja koja se odnose na komunikaciju i emocionalni razvoj i učenje.

Zakruženu potkategoriju čine radovi u kojima se iznose znanja iz istorijske prošlosti. Autori ovih priloga nastoje da rekonstruišu genezu određenih pojava, procesa i pojmova, kao i biografija u prošlosti. U pogledu učestalosti, znanja iz ove potkategorije, sa izvesnim diskontinuitetom, prisutna su tokom čitavog posmatranog perioda. Da bismo ilustrovali sadržaj ovih znanja u nastavku navodimo primere tema koje su klasifikovane u ovoj potkategoriji: Geografija kroz vekove; Disterveg o misaonoj aktivizaciji učenika; Pestaloci o sticanju znanja vlastitom intelektualnom aktivnošću. Dakle, uglavnom je reč o proučavanju određenih problema u dužem vremenskom periodu ili o sistematizaciji određenih pedagoških koncepcija. Određen broj radova objavljen je u sklopu obeležavanja jubileja koji se odnose na određene događaje ili ličnosti.

Znanja neposredno usmerena na pedagošku praksu

U posmatranom uzorku ova kategorija znanja zastupljena je sa 212 priloga, što je oko 53% ukupnog uzorka. Depepe i Simon su prilikom istorijskog proučavanja belgijskih pedagoških časopisa zapazili takođe visoku zastupljenost ove kategorije znanja (Depaepe & Simon, 2009). Kakav je karakter tih znanja u našem uzorku? U posmatranim godištim, kao što se vidi na Grafikonu 2, produkcija ove kategorije znanja u časopisu je veoma intenzivna. Ta znanja najzastupljenija su do početka 21. veka, a potom ustupaju mesta teorijskim i naučno-istraživačkim radovima.

U kategoriji priloga koji sadrže kao dominantna znanja koja su neposredno usmerena na pedagošku praksu zapažaju se dve, gotovo podjednako zastupljene potkategorije

koje se razlikuju prema vidovima produkcije znanja, tj. prema sazajnom poreklu znanja. Jednu potkategoriju čine prilozi koji sadrže instruktivna znanja a koja su sadržana u 103 priloga ili oko 26% ukupnog uzorka. Pod instruktivnim znanjima podrazumevamo znanja usmerena na poučavanje drugih putem uputstava i navođenja procedura. Za instruktivna znanja karakteristično je da su formulisana i prenose se u formi *treba da*. Drugu kategoriju čini 109 priloga koji sadrže stručno iskustvena znanja koja su zastupljena u 27% priloga. Iskustvena stručna znanja su ona koja su neposredno potekla iz prakse i namenjena su njenom daljem unapređivanju.

Grafikon 3

Prilozi koji se odnose na znanja neposredno usmerena na praksu

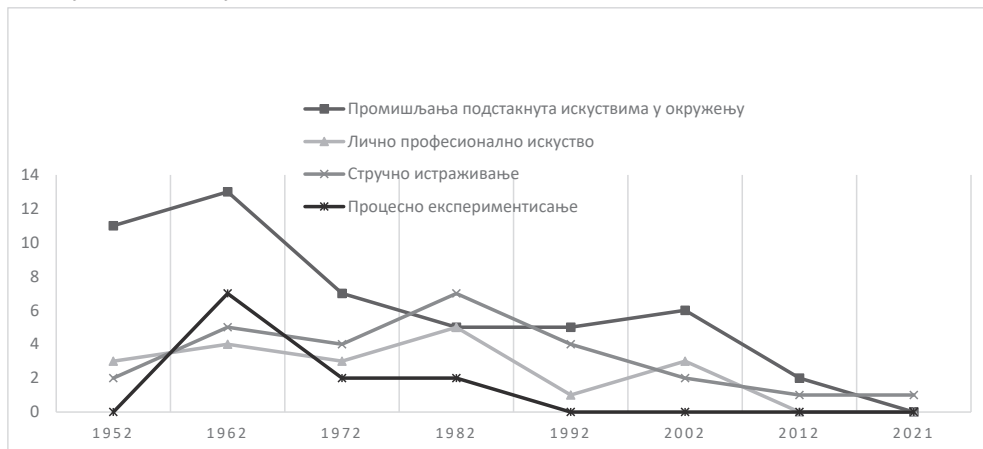

Instruktivna znanja su tematski raznorodna i usmerena ka različitim segmentima pedagoške prakse – od metodičkih uputstava za pojedine nastavne jedinice, preko širih pitanja o realizaciji pojedinih segmenata nastave i međupredmetne povezanosti do pitanja organizacije zbirke u kabinetima pojedinih nastavnih predmeta, organizacije slobodnih aktivnosti, ali i samokontrole pojedinca. Na primer, prilozi koji o nastavi maternjeg jezika su najzastupljeniji čineći 23% od ukupnog broja unutar ove potkategorije. Iako se uglavnom odnose na nastavu u osnovnim školama, zastupljeni su i prilozi o nastavi u srednjim i učiteljskim školama. Zajednički imenitelj svih ovih priloga jesu jasne i precizne instrukcije koje sadrže odgovor na pitanje *kako da*.

Iskustvena znanja u posmatranom uzorku čine znatno složeniju kategoriju kada je reč o produkciji znanja te će toj temi u nastavku teksta biti posvećeno više pažnje. U okvirima iskustvenog znanja mogu se zapaziti različiti vidovi produkcije. Analizom posmatranih godišta može se ustanoviti da je navedena kategorija znanja složena i da joj je poreklo u različitim izvorima iskustva, kao i da se vremenom menja, kao što je prikazano na Grafikonu 4. Kada kažemo iskustvena znanja mislimo na profesionalna iskustvena znanja.

Grafikon 4

Produkcija iskustvenih znanja

Određeni broj priloga predstavlja rezultat ličnog promišljanja autora podstaknutog određenim širim pitanjima koja se odnose na pedagošku praksu i koja autor zapaža kao aktualna; ova pitanja u nekim slučajevima jesu, ali i ne moraju nužno biti plod neposrednog, ličnog iskustva. Autori predstavljaju saznanja do kojih su došli sopstvenim refleksijama o datoj temi bez referisanja na stavove drugih autora, a sa svrhom da određeno pitanje učine javnim i da čitaoc podstaknu na promišljanje i diskusiju. Na primer: Da li su pedagoški opravdana posebna odeljenja ponavljača (1952); O problemima prelaska iz osnovne u srednju školu (1962); Glasno razmišljanje o problemima primene individualizovne nastave kod nas (1972) i drugi. Na Grafikonu 4 može se videti da je ovaj vid produkcije znanja karakterističan za prve decenije postojanja časopisa kao i da je njegova zastupljenost već u 1952. godini niža za 50% u odnosu na prethodnu posmatranu godinu, te i da u 2021. godini nije zastupljen. U ukupnom uzorku ovaj vid produkcije znanja zastupljen je u 49 priloga, što predstavlja oko 12%.

Osim toga, među prilogima koji sadrže iskustvena znanja, izdvajaju se i oni koji su rezultat refleksija o pojedinačnom, ličnom iskustvu (pojedince ili kolektiva) a koja se odnose na uži ili širi domen pedagoške prakse. Svaki nastavnik i drugi profesionalac u oblasti vaspitanja i obrazovanja, učestvujući neposredno ili posredno u realizaciji sadržaja nastave predviđenih nastavnim planom i programom, kao i školskim programom, stiče lično iskustvo koje je po svojim svojstvima neposredno iskustvo (Antonijević, 2019: 29). Na primer već u 1952. godini objavljen je prilog *Kako kolektiv 4. osmoletke u Novom Sadu rešava problem pismenosti svojih učenika*. Autori najčešće prezentuju put nastanka prezentovanog iskustvenog znanja i rezultate njegove primene. Predstavljanje primera iz prakse u vidu ličnih iskustava pruža priliku za razmenu iskustava među praktičarima. U okviru ukupnog uzorka ovakav vid produkcije znanja zastupljen je u 19 priloga, što je oko 5%. Na Grafikonu 4 može se videti da su praktičari povremeno delili svoja iskustva do 2012. godine, i da ovaj vid produkcije znanja u časopisu nije zastupljen u posmatranim godištim iz 2012. i 2021. godine.

Sumiranjem dobijenih rezultata može se zaključiti da u prvim brojevima časopisa *Nastave i vaspitanja* dominiraju znanja usmerena na neposredan, praktičan pedagoški rad. Ako se uzme u obzir činjenica da je to polovina 20. veka, jasno je da je časopis postao jedan od značajnih prostora/medija ne samo za razmenu iskustava već i za profesionalno usavršavanje nastavnika. Istorijski posmatrano, kao i časopis *Nastava i vaspitanje*, i pedagogija kao posebna oblast društvenih nauka u Srbiji još se nalazila u izvesnom smislu u ranoj fazi razvoja. Tako se preovladavanje iskustvenih znanja u početnim brojevima časopisa može objasniti shvatanjem da je njihov sistem karakterističan za početne stadijume razvoja pojedinih oblasti nauke (Potkonjak, 1994; Antonijević, 2019).

Od prvog godišta časopisa kontinuirano su u posmatranom uzorku zastupljena i znanja koja su rezultat istraživačkog rada praktičara, tačnije, koja su nastala primenom istraživačkih metoda i tehnika u svrhu ispitivanja određenih pitanja iz neposredne i lične prakse. Kao što se vidi na Grafikonu 4, broj ovih priloga je u porastu kroz prva četiri posmatrana godišta, da bi u narednim godištimu progresivno opadao, i zastupljen je i dalje, doduše minimalno. Uglavnom su to istraživanja o konkretnim problemima koji su uočeni i proizlaze iz vaspitno-obrazovne prakse. Neki od primera tih problema su: zdravstveno vaspitanje učenika u produženom i celodnevnom boravku; problemi učenika u privredi metalških i mešovitih struka; problemi učenika prestarelih za osnovnu školu... Ukupno je u okviru posmatranog uzorka objavljeno 26 stručnih istraživačkih radova, što čini oko 6.5% ukupnog uzorka.

Manji broj autora opredeljavao se da publikuje saznanja nastala kroz specifičan vid produkcije znanja koji se može označiti kao „procesno eksperimentisanje“. Reč je o znanjima koja nastaju na osnovu realizacije pojedinih aktivnosti, njihovog praćenja i modifikacije u odnosu na rezultate koji se ostvaruju u neposrednom radu. Istraživačke aktivnosti ove vrste vođene su željom da se uspostavi model upražnjavanja aktivnosti koji nastavnik unapred opaža kao najprihvatljiviji model i sa kojim pretpostavlja da može ostvariti najbolji mogući uspeh u upražnjavanju određene vrste aktivnosti (Antonijević, 2019: 30). Ovaj vid produkcije znanja prisutan je u brojevima iz 1962, 1972 i 1982. godine. Na primer, kao rezultati procesnog eksperimentisanja analizirane su specifičnosti dodatnog i dopunskog rada u nastavi matematike, kao i načini individualizacije nastave primenom nastavnih listića u osnovnoj školi. U ukupnom uzorku znanja nastala na opisani način zastupljena su sa 11 priloga, što čini oko 3% ukupnog broja priloga. Uvidom u distribuciju različitih vidova produkcije iskustvenog znanja moglo bi se pretpostaviti da je procesno eksperimentisanje integrisano u vid stručnog istraživanja.

Ukupno posmatrano, iskustvena znanja publikovana u časopisu *Nastava i vaspitanje* u posmatranom uzorku bila su zastupljena kroz različite vidove produkcije znanja (promišljanja podstaknuta iskustvima u okruženju, lično profesionalno iskustvo, stručno istraživanje i procesno eksperimentisanje) i zastupljena su u ukupno 105 priloga, od kojih oko 46% pripada promišljanjima podstaknutim iskustvima u okruženju, dok se preostalih 54% odnosi na različite vidove produkcije znanja nastalih na osnovu proučavanja sopstvene prakse.

Naučno-istraživačka znanja

Naučno-istraživačka znanja nastaju na temelju istraživanja pedagoške prakse uz primenu predviđenih metoda, postupaka i instrumenata istraživanja. Ključno svojstvo koje naučno-istraživačka znanja izdvaja od ostalih oblika znanja jeste da ta znanja nastaju empirijskim proučavanjem pedagoške stvarnosti. Naučno-istraživačka znanja se u posmatranom uzorku prvi put pojavljuju tek od 1972. godine i tada čine svega 7% priloga. Od tada se, iz perioda u period, uočava trend porasta obima učešća naučno-istraživačkih znanja u časopisu, da bi u 2012. i u 2021. godini ona obuhvatila više od polovine priloga (Grafikon 2). Da bi se stekao bliži uvid u karakteristike produkcije ovih znanja u nastavku ćemo dati odgovor na sledeća pitanja: koji pedagoški problemi su predmet istraživanja; ko su učesnici u istraživanjima (uzorak) i na koji način se dolazi do naučno-istraživačkih znanja (metod).

U časopisu se predstavljaju rezultati istraživanja o raznorodnim pedagoškim problemima. Da bi se stekao uvid u raznovrsnost istraživanih pedagoških problema, u nastavku je naveden po jedan primer teme iz svakog perioda: Kibernetičke osnove povratne informacije u nastavi (1972); Ideali jugoslovenskih učenika u SR Nemačkoj i njihovih vršnjaka u domovini (1982); Vrednovanje i ocenjivanje rezultata koje učenici postižu u nastavi fizičkog vaspitanja (1992); Vrednosne orijentacije mladih i odraslih (2002); Uverenja budućih učitelja iz Slovenije i Srbije o inkluzivnom obrazovanju (2012); Implicitna uverenja učenika i nastavnika srednje škole o kreativnosti (2021). Bez obzira na period, kvalitativnom analizom je utvrđeno da prevlađuje interesovanje za istraživanje didaktičkih i metodičkih problema. Vremenom istraživački problemi postaju raznovrsniji i može se uočiti da se sve više konkretizuju u pravcu različitih pedagoških disciplina. Na primer, u 2012. godine uočava se porast broja istraživanja u oblasti porodične i visokoškolske pedagogije.

U analiziranim priložima ispitanici u istraživanjima bili su posredni i neposredni akteri u vaspitno-obrazovnoj delatnosti. Neki od njih su: deca predškolskog uzrasta, učenici, nastavnici, studenti, roditelji, direktori škola i drugi. Međutim, najčešći učesnici istraživanja su učenici, i to učenici starijih razreda osnovne škole i učenici srednjih škola. Osim učenika, uzorak istraživanja često čine nastavnici predmetne i razredne nastave.

U većini istraživanja u analiziranim periodima koristi se deskriptivna metoda, uz primenu tehnika anketiranja i skaliranja. Primena deskriptivne metode omogućila je da se prikažu stvarna stanja, procesi, veze i odnosi među pedagoškim pojavama koje su predmet istraživanja (Florić i Ninković, 2012: 122). Od 2012. godine u nekim istraživanjima koristi se i tehnika intervjuisanja. Može se otvoriti pitanje da li u poslednjim godinama raste interesovanje za kombinovanje kvantitativnih i kvalitativnih tehnika u pedagoškim istraživanjima. Iako upotreba deskriptivne metode prevlađuje, treba naglasiti da se u 2002. i 2012. godini u pojedinim istraživanjima koristi eksperimentalna metoda, čiji je cilj primene utvrđivanje uzročno-posledičnih veza. Teme koje se istražuju primenom eksperimentalne metode su: Eksperimentalna evaluacija primera modela savremenih nastavnih sistema sa diferenciranim zahtevima; Poređenje efekata samostalne konstrukcije formalnih operacija i asimetrične vršnjačke interakcije na njihov razvoj; Efikasnost učenja o životinjama putem otkrivanja u razrednoj nastavi.

Sumiranjem predstavljenih podataka može se zaključiti da vremenom znanja sadržana u radovima časopisa sve više dobijaju naučno-istraživački karakter, a do tih znanja se uglavnom dolazi uz pomoć deskriptivne metode, primenom tehnika anketiranja i skaliranja. To navodi na zaključak da je primarni cilj realizovanih istraživanja opisivanje stvarnog stanja u pedagoškoj praksi u vezi sa proučavanjem problemima i procesima, što predstavlja osnovu za izvođenje pedagoških implikacija za vaspitno-obrazovnu praksu. Međutim, s obzirom na to da je analiziran samo uzorak radova, ne može se sa sigurnošću govoriti o učestalosti primene ostalih metoda i tehnika.

Osvrt na produkciju znanja prema pedagoškim oblastima

Produkcija znanja u časopisu može se sagledati i prema pripadnosti određenim pedagoškim disciplinama (opšta pedagogija, istorija pedagogije, školska pedagogija, predškolska pedagogija, didaktika i druge). U nastavku će biti predstavljeni najopštiji podaci koji ilustruju raspon pedagoških oblasti koje su u proteklom periodu bile zastupljene. Treba naglasiti da podaci nisu potpuni zato što predmet analize nisu bili svi prilozi koji su do sada objavljeni u časopisu.

Prilozi koji bi se mogli svrstati u domene opšte pedagogije, didaktike i metodike i školske pedagogije zastupljeni su u svim godištim posmatranog uzorka. Oblast opšte pedagogije zastupljena je sa 18–48% priloga u posmatranim godištim. U 1992. godini najzastupljeniji su bili radovi iz opšte pedagogije, što se može objasniti opštim kontekstom i velikim društveno-političkim promenama. Osim u navedenoj godini, u ostalim analiziranim godištim najzastupljeniji su prilozi o znanjima iz didaktike i metodika, i to uglavnom sa preko 50% priloga. Znanja iz pedagoške prošlosti u prva tri posmatrana godišta su zauzimala značajno mesto sa 9–12%, a u 1992. godini nije objavljen nijedan rad iz ove oblasti. Slična je zastupljenost i radova iz oblasti školske pedagogije. U posmatranom uzorku zastupljeni su i radovi iz predškolske pedagogije, porodične pedagogije, pedagogije slobodnog vremena i drugih.

Može se zaključiti da su od početka izdavanja u časopisu *Nastava i vaspitanje* zastupljena znanja iz različitih pedagoških disciplina. Vremenom se uvećavao ne samo fond pedagoškog znanja nego i broj pedagoških disciplina u okviru kojih se izdaju radovi. Opšti utisak je da bez obzira na godišta časopisa, ipak, prevladavaju prilozi u kojima su sadržana znanja iz oblasti didaktike i metodika nastave.

Zaključna razmatranja

Imajući u vidu da je svojim sedamdesetogodišnjim kontinuiranim trajanjem časopis *Nastava i vaspitanje* postao značajan činilac stvaranja, razvijanja i akumuliranja pedagoških znanja u Srbiji, u ovom radu smo istraživali ko je učestvovao u produkciji znanja i koje su karakteristike produkcije tih znanja. U produkciji pedagoškog znanja na stranicama časopisa do početka 21. veka učestvovalo je više autora nego autorki, dok je taj odnos sada obrnut. U geografskom smislu, centar za proizvodnju znanja je Beograd uz kontinuirano učešće,

ali manju zastupljenost drugih akademskih centara. Prema nameri, tj. dominantnoj svrsi produkcije znanja koje sadrže, sve priloge smo kategorisali u tri skupa: prilozi koji sadrže dominantno teorijska znanja, prilozi koji sadrže znanja koja se neposredno odnose na praksu i prilozi koji sadrže naučno-istraživačka znanja.

Namena priloga koji sadrže teorijska znanja bila je da čitaocima omoguće pre svega, razumevanje određenih pedagoških pitanja i problema kroz objašnjenja i sistematizacije i ukazivanje na opšte implikacije po vaspitno-obrazovni rad. Ovi problemi su poticali iz različitih izvora: ideologije, politike obrazovanja, pedagoške prakse predstavljajući ogledalo „praznina“ u pedagoškom diskursu datog doba. Određeni broj priloga namenjen je teorijskim razradama i konkretizacijama političkih dokumenata, odražavajući očekivanja od pedagoške teorije da bude „u službi“ uspostavljanja novog političkog poretka. Takvi prilozi danas predstavljaju značajan istorijski izvor koji omogućava uvid u sadržaje i mehanizme funkcionisanja takvog odnosa. Takođe, veliki broj priloga sadrži sveobuhvatna objašnjenja pojedinih, za pedagoški rad, značajnih pojmova, uz pregled različitih stanovišta i uvid u međunarodni kontekst u vezi sa datom temom. Znanja prezentovana u ovim priložima zasnovana su u metodološkom smislu na teorijskoj analizi a, njihov značaj ogledao se pre svega u pružanju okvira i baze pedagoškoj praksi i posebno u doprinosu akumulaciji i sistematizaciji naučnih pedagoških znanja. Vrednost ovih znanja postaje jasnija kada se sagleda u odnosu prema opštim karakteristikama razvoja pedagoške nauke kod nas u drugoj polovini 20. veka.

U posmatranom uzorku najzastupljeniji i najsloženiji je skup priloga koji se neposredno odnose na pedagošku praksu. Određeni broj priloga je iz oblasti *metodika* u kojima su prezentovana instruktivna znanja o postupcima i procedurama. Drugi podskup čine prilozi u kojima je prezentovano iskustveno znanje koje je na stranice časopisa dolazilo iz različitih saznanjnih izvora kao što su lično profesionalno iskustvo, procesno eksperimentisanje, iskustvo okoline, primena istraživačkih metoda. Osnovna karakteristika ovih znanja je njihova cirkularnost, tj. dalje preispitivanje i primena u praksi. Dominirajući do početka 21. veka, prilozi koji sadrže ova znanja su u novijim decenijama gotovo potpuno nestali sa stranica časopisa. Pojava novih, digitalnih, platformi za razmenu znanja omogućava brže umrežavanje praktičara i cirkulaciju iskustvenih znanja.

Treći skup priloga, koji nije prisutan od samog početka postojanja časopisa, ali je danas najzastupljeniji, jesu oni prilozi koji sadrže znanja do kojih se došlo primenom naučne metodologije. Profilisanje časopisa u ovom smeru započeto je osamdesetih godina izmenama u uređivačkoj koncepciji (Ilić Rajković, 2019: 307) i jačom orijentacijom ka naučnoj zasnovanosti praktičnog pedagoškog rada.

Literatura

- Antonijević, R. (2019). *Oblici i svojstva pedagoškog znanja*. Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta.
- Depaepe, M., & Simon, F. (2009). Sources in the Making of Histories of Education: proofs, arguments, and other reasonings from the historian's workplace. In P. Smeyers, & M. Depaepe (Eds.), *Educational Research: Proofs, Arguments, and Other Reasonings* (pp. 23-39). Springer.

- Florić, O. i Ninković, S. (2012). *Horizonti istraživanja u obrazovanju*. Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Ilić Rajković, A. (2019). Izdavačka delatnost Pedagoškog društva Srbije. *Nastava i vaspitanje*, 68(3), 299-313. <https://doi.org/10.5937/nasvas19032991>
- Miljković, J. (2011). Ugled vaspitno-obrazovnih profesija. *Inovacije u nastavi - časopis za savremenu nastavu*, 24(3), 42-52.
- Östling, J., Sandmo, E., Larsson Heidenblad, D., Nilsson Hammar, A., & Nordberg, K. (2018). The history of knowledge and the circulation of knowledge. In J. Östling, E. Sandmo, D. Larsson Heidenblad, A. Nilsson Hammar, & K. Nordberg (Eds.), *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge* (pp. 9-37). Nordic Academic Press.
- Potkonjak, N. (1994). *Razvoj shvatanja o konstitutivnim komponentama pedagogije u Jugoslaviji (1944/45 – 1991/92)*. Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta.
- Švoger, V. (2021). The First Croatian Scientific Journal as a Site of Production and Circulation of Knowledge. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 53(3), 135-151.

Primljeno: 15.11.2022.

Korigovana verzija primljena: 25.11.2022.

Prihvaćeno za štampu: 28.11.2022.

Seventy Years of Educational Knowledge Production in the Journal *Studies in Teaching and Education*

Aleksandra Ilić Rajković

Department of Pedagogy and Andragogy, Faculty of Philosophy,
University of Belgrade, Belgrade, Serbia

Nataša Nikolić

Department of Pedagogy and Andragogy, Faculty of Philosophy,
University of Belgrade, Belgrade, Serbia

Abstract

On the occasion of the 70th anniversary of the journal Studies in Teaching and Education, this paper offers an analysis of its contribution to creating and disseminating educational knowledge in Serbia. It looks at the characteristics of educational knowledge production in the journal, seeking to answer the following research questions: who creates knowledge, when, how and why certain knowledge emerges, and how it is transformed over time. The analyzed sample consists of the contents of eight volumes of the journal published in ten-year intervals since its launching up to the present day. The main conclusion is that the journal Studies in Teaching and Education is an important source of production and circulation of various forms of educational knowledge (theoretical knowledge, knowledge derived from academic research, and knowledge meant to be applied in practice) in numerous areas of education. It is primarily members of the academic community but also practitioners who participate in the production of this knowledge. As a result, the journal Studies in Teaching and Education has occupied a significant place among education scholars and practitioners ever since it was established 70 years ago.

Keywords: educational knowledge, forms of knowledge, production of knowledge, journal Studies in Teaching and Education.

Семьдесят лет развития педагогических знаний на страницах журнала «Настава и васпитање» («Обучение и воспитание»)

Александра Илич Райкович

Отделение педагогики и андрагогики, Философский факультет
Белградского университета Белград, Республика Сербия

Наташа Николич

Отделение педагогики и андрагогики, Философский факультет
Белградского университета Белград, Республика Сербия

Резюме *В юбилейном году, в котором журнал „Настава и васпитање“ („Преподавание и воспитание“) отмечает свое семидесятилетие, данная статья посвящена анализу его вклада в создание и продвижение педагогических знаний в Сербии. В данной работе рассматриваются характеристики создания и развития педагогических знаний на страницах журнала путем формулирования ответов на следующие исследовательские вопросы: кто создает знания, когда, как и почему появляются те или иные знания, и каким образом они преобразовываются во времени. Образец для анализа состоит из содержаний восьми журналов, опубликованных в интервале в десять лет с момента его основания до настоящего времени. Основной вывод заключается в том, что журнал „Настава и васпитање“ („Преподавание и воспитание“) представляет собой существенный источник создания и циркулирования различных форм педагогических знаний (теоретических, научно-исследовательских и знаний, пердназначенних для для непосредственной практики) по многочисленным педагогическим дисциплинам. В процессе создания знаний, участие в первую очередь принимают члены академического сообщества, а также лица, осуществляющие непосредственное обучение. Ввиду этого, издание „Настава и васпитање“ („Преподавание и воспитание“) с момента основания и до сегодняшнего дня занимает важное место в научной и профессиональной педагогической общественности.*

Ключевые слова: педагогические знания, формы знания, развитие знаний, журнал „Настава и васпитање“.